

УДК 651.5

**Микола Омельченко,
Любов Затока**

ОСОБЛИВОСТІ ПАПЕРУ ДЛЯ ДОКУМЕНТІВ АРХІВНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: ПІДХОДИ У ВИБОРІ ТА УМОВАХ ЗБЕРІГАННЯ

Приведены исторические сведения о значении архивного дела и подходы при выборе вида бумаги для него. Выделены практические мероприятия архивистов Австрии.

Сделана ссылка на международный стандарт ISO 11108-1996 «Информация и документация — Архивные бумаги — Требования к стойкости и долговечности». Освещены требования этого стандарта к физическим, физико-механическим и химическим показателям названной бумаги. Подчеркивается, что ни один лист бумаги не должен иметь значение показателя рН водного экстракта ниже 7,5 (холодный способ экстрагирования).

Показаны различия в подходах к выбору вида бумаги для создания архивных документов и книгоиздания. Приведены сведения о размещении единиц хранения на 1 кв. м общей площади и на 1 пог. м — метрополке.

Для обсуждения высказывается предложение об использовании государственными учреждениями, документы которых направляются на постоянное хранение, бумаги ОАТ «Малинская бумажная фабрика». Подчеркивается, что в свое время типография Киево-Печерской Лавры еще в 1615 г. использовала бумагу с фабрики, расположенной у города Радомышля, полагаясь на качество (мягкость) воды.

Відновлення духовних цінностей має виключне значення в період становлення та розвитку нових економічних відносин в Україні. Саме в записах (інформації) з далекого минулого можна почерпнути корисні поради з багатьох питань, що ставить саме життя. Такими установами, де зберігаються думки наших далеких пращурів (та навіть більш близьких поколінь людей), відбитих на папері, виступають бібліотеки та архіви. Збереження духовної спадщини потребує постійної уваги, а в наш час набуває і нового змісту. Економічна криза, спади виробництва та погіршення екологічної ситуації ведуть до зміни ціни на сировину та матеріали. В повній мірі ця обставина стосується і підвищення ціни на папір — основний, на сьогоднішній день, матеріальний носій інформації у бібліотеках та архівах. І хоча архівна справа здавна вважалась справою державною, то і вид паперу для архівних документів підбирався стійким проти старіння. В перехідний період, як показує дійсність, спостерігаються відходи від цього правила, матеріальне забезпечення консерваційними засобами наближається до нуля, а якість паперу архівних документів, що поступають на постійне зберігання, бажає бути набагато кращою. Сподіваємось що ознайомлення широкої громадськості із станом збереження духовної спадщини теж слугуватиме на користь архівної справи. Вирішення проблеми збереження інформації на паперовому

носії в архівосховищах та фондосховищах бібліотек потребує багато зусиль, і, перш за все, самих працівників цих установ, та прийняття відповідних рішень на державному рівні.

І в далекому минулому, і нині кожна країна має свої підходи до вибору виду паперу для складання тексту надзвичайно важливих документів. На ці підходи впливає багато факторів: географічне положення країни, рівень культури і, головне, рівень розвитку виробництва. Так, в становленні та розвитку архівної справи царської Росії великі перетворення було зроблено Імператором Петром Великим, який і ввів в ужиток Російської Імперії слово «архів»¹. Великого значення розвитку архівної справи та збереженню документів надавав у свій час і Імператор Франції Наполеон, який на перше місце в архівній справі ставив мікроклімат будівлі архівосховища. Для цього за його рішенням під архівосховище було виділено у 1808 р. найкращий палац Парижа². Збереження архівних документів у Баварії (Німеччина) та питання діловодства уже на початку ХІХ ст. відзначалось практичними аспектами. Їх підходи до описування та класифікації архівних документів були взірцем чіткості та повноти інформації. Особливий інтерес викликають підходи архівістів Австро-Угорщини до вибору паперу для документів архівного призначення. Архівна справа цієї Імперії спиралась на використання державними установами паперу з декількох папірень, які мали певну символіку, як правило — водяні знаки. Прикладом цього можна взяти архівний документ³ з філігранню — портретом Імператора Австрійського Короля Угорського Франца-Йосипа І за 1901 р. (рис. 1). Чіткість ліній портрету та контурів державних відзнак свідчить про досить високу технологію підготовки маси волокон, вивірені технологічні параметри розмелу волокон. Правильний підхід до вибору сировини та ступеня очистки виробничої води для виготовлення паперу документів архівного призначення теж мав велике значення. Можливо, виготовлення паперу з філігранню Першої особи в Імперії було присвячене винятковій події, але сміливість папірників у виготовленні філіграні на папері говорить про їх професіоналізм та добре знання своєї справи. А зіставляючи філігрань архівного документа з фотографією Франца-Йосипа І (рис. 2), розміщеної в журналі «Нива» за 1908 р.⁴, необхідно відмітити, що високий рівень технології в паперовій галузі Австро-Угорщини того часу дозволив чітко передати особливості характеру людини. Переваги у формі одягу надавались військовому крою, а політика, яку він проводив, як стверджує періодична преса, характеризувалася прогресивністю та поступовістю⁵. Другим висновком із співставлення можна назвати

III. Технології реставрації документів

використання папірниками символів, які характеризують виготовлення паперу для документа архівного призначення, — оливкова гілка з вкрапленням плодів винограду говорить про спеціальний вид паперу рідкого вжитку. Наявність на папері архівного документа філіграні з портретом Першої особи держави теж виступає позитивним фактором у справі його збереження.

Необхідно зазначити, що нинішня практика архівістів Австрії з питань збереження теж враховує попередні підходи до вибору паперу. Згідно з стандартом на не задрукований папір⁶ для постійного зберігання архівного документа (при дотриманні кліматичних умов) регламентується використання його тільки за умови, що мінімум через 100 років експлуатаційні властивості архівного документа суттєво не зміняться. Даний стандарт введено в дію з 1 грудня 1987 р.

Враховуючи факт неординарного значення архівних документів та їх високу історичну, юридичну цінність, потрібні системні підходи до використання та збереження. Проблема збереження документів має ряд аспектів, вирішення котрих знаходиться за межами архівів. Один з них — вид паперу, що використовується для створення документів архівного призначення. З цією метою Міжнародною організацією по стандартизації розроблено, узгоджено та одностайно прийнято в 1996 р. новий стандарт⁷, в якому сформульовані основні вимоги до

незапечатаних паперів під документи і публікації архівного призначення. Цим стандартом регламентується ряд показників паперу, від величини яких частково залежить і довговічність документа: склад волокон, рН водної витяжки (кислотність), щільність, опір на злам та роздирання і наявність водяного знаку (філіграні) на папері.

Вимоги до паперу щодо складу волокон зводяться в основному до виду сировини — бавовна, бавовняний лінтер, волокна конопель або льону та їх композиції. При цьому зазначається, що мінімальна вага 1 кв. м паперу для документів архівного призначення має бути не менше 70 г, а максимальна — 225. (В той час як книги інколи друкуються на папері з показником 60 г, а газети — менше 45 г, завдання по збереженню документів одні для всіх — зберігати постійно). Більш жорсткіші вимоги ставляться до показника рН водної витяжки (кислотності) — визначення ведеться тільки холодним способом по ISO 6588, а значення показника повинно бути в межах 7,5-10. При цьому підкреслюється, що жоден аркуш паперу не повинен мати величину рН менше 7,5. Також конкретизовано умови і методи визначення показників опору на злам та роздирання, даються контрольні (мінімальні) значення величин. Детально викладено вимоги до водяних знаків на папері для архівного призначення. Водяним знаком на такому папері може бути, говориться в стандарті ISO 11108, довільно одержаний рисунок або

Рис. 1. Філігрань портрета Імператора Австрійського, Короля Угорського Франца-Йосипа I (з паперу архівного документа)

Рис. 2. Його Імператорська Апостольська Величність Імператор Австрійський, Король Угорський Франц-Йосип I (з нагоди 60-річчя царювання)

мітка, які видимі під час розглядання на контрастному фоні і обумовлені локальним зміщенням волокон целюлози. Наводяться вимоги до способів нанесення водяних знаків на папір.

Нормативні показники властивостей паперу для документів архівного призначення можна розглядати як превентивні заходи. Але введення їх в практику потребує, по меншій мірі, розроблення ряду організаційних заходів інформаційного плану з боку працівників архівної справи та інших установ. Проблем багато, а закони економіки можуть базуватись тільки на певних коректних умовах: комп'ютерні технології надто привабливі для архівної справи, оскільки створюють надзвичайно великі можливості для швидкого передавання інформації та компактного її розміщення. І в той же час архівний документ — це перш за все документальне закріплення інформації на довговічному матеріалі та забезпечення її збереження. Папір впродовж багатьох століть виступає основним матеріальним носієм інформації, і навіть сьогодні, за дотримання режиму зберігання, цілком задовільно виконує свої функції. Папір для документів архівного призначення в майбутньому столітті свого статусу як матеріального носія, напевно, не втратить.

При певній подібності роботи з документами на паперовому носіїв інформації у бібліотеках і архівах (опис документів, форматне розміщення їх і навіть превентивна консервація або у виключних випадках — реставрація) між ними є і суттєві відмінності. У архівах переважна більшість документів подана на одному виді паперу — папір для письма, добре проклясному, і, головне, виготовленому із добротних волокон. Раніш такий папір виготовлявся, як відомо, із волокон ганчір'я, а нині, при машинному способі виробництва — з високим процентним вмістом волокон вибіленої сульфатної целюлози. Так, папір для письма марки № 1 виготовляється із 100% названої целюлози, а № 0 — навіть 25% целюлози із волокон бавовни, решта 75% — вибілена сульфатна целюлоза (ГОСТ 18510–87). Документи, складені на такому виді паперу, зберігаються довше і краще. З середини XIX ст. якість паперу погіршилась, а значить з'явилися додаткові труднощі в збереженні документів, складених на такому папері. Якість паперу ХХ стб. в окремих випадках теж залишає бажати кращого. Це характерно для періодів економічної нестабільності та розрухи: 1916–1927 рр., 1940–1947 рр. Саме документи цього періоду нашої історії потребують особливої уваги до їх збереження, оскільки папір цього періоду відзначається невисокими експлуатаційними характеристиками.

Важливим аспектом в підходах до використання та збереження паперу в архівосховищах виступає такий показник як навантаження на 1 кв. м загальної площі. Це величина розрахункова, але в той же час і нормативна. Наприклад, для бібліотек розрахункова кількість одиниць зберігання на 1 пог. м (метрополіцію) становить 33⁸, а в перерахунку на співвідношення до площі це становить 1000 примірників на 2,5 кв. м⁹. Звичайно, норми розміщення документів у архівосховищах суттєво відрізняються від норм бібліотечного порядку. І, як стверджують спеціалісти з Австрії¹⁰, в архівосховищах низо-

вого рівня (за подібності всіх інших параметрів з основними будівельними параметрами низових бібліотек — максимальна висота, об'єм внутрішнього простору, корисна площа та інше) показник чисто-го навантаження на 1 кв. м в 1,6 більше ніж у фондосховищах бібліотек. Ці особливості розміщення архівних документів повинні передбачати більш високі вимоги до якості паперу для архівних документів. Звідси можна зробити декілька висновків, але головний — якість паперу базується на високій якості волокон целюлози, чистоті виробничої води та стабільності технології.

Викладені вище аспекти використання та збереження архівних документів з паперовим носієм інформації потребують нових підходів до цієї справи, оскільки Україна у 1994 р. підтримала проект стандарту ISO 11108. Звідси, доцільно також визначитись з підприємством — паперовою фабрикою, котрій би доручалось виконання державного завдання (замовлення) на виготовлення паперу для державних установ, документи котрих направляються на постійне зберігання. Існує багато історичних, технологічних і, головне, економічних даних у ВАТ «Малинська паперова фабрика» Житомирської області, щоб стати таким підприємством. Звичайно, можна папір для архівних документів і за кордоном купувати, як це і робиться нині, але це неперспективний напрямок. Доцільно послатися на історичні джерела¹¹. Адже недаремно друкарня Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври уже в далекому 1615 р. мала свою папірню (паперову фабрику) біля міста Радомишля. Саме тут було знайдено виключно чисту воду для виготовлення паперу. Якість виробничої води, її хімічна чистота та м'якість виступають основою більше половини якості та стабільності показників паперу. А сьогодні Малинське підприємство єдине в Україні, яке має інженерне водосховище з запасом води у один мільйон кубічних метрів. Саме тут закладені майбутні властивості паперу, в тому числі і з уповільнення його старіння.

Примітки

¹ Лихачевъ Н. П. Дипломатика. — СПб, 1901. — С. 63.

² Там само. — С. 96.

³ Мацюк О. Я. Філіграні архівних документів України. — К.: Наукова думка, 1992. — С. 321, філігрань 700.

⁴ По поводу 60-летия царствования // Нива. — 1908. — № 20. — С. 367.

⁵ Мостинака А. Черновцы объединились с Европой, открыв памятник Австрийскому императору // Факты и комментарии. — 1998. — № 165. — С. 4.

⁶ O Norm A 1119 (1987): Papiere und Papp: Alterungbestandigkeit ungeschichteter Papiere.

⁷ ISO 11108 (1996): Інформація і документація — Архівні папери — Вимоги стійкості і довговічності.

⁸ Uesemann-Keller U. Bestandsschaden in deutschen Bibliotheken // Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliografie. — 1989. — Jg 36, № 2. — S. 109–123.

⁹ Корнієнко А. П. Національний бібліотечний фонд: його структура, якісний склад, проблеми збереження та використання // Матеріали республ. конф. «Фонди наукової бібліотеки: стан та перспективи розвитку». — Х., 1998. — С. 9–17.

¹⁰ Eggendorfer A., König G. Der Neubau des NO Landesarchivs und der NO Landesbibliothek in Sankt Polten // ABI Technic — 1998. — №3. — S. 258–265.

¹¹ Крип'якевич І. Найдавніші папірні на Україні // Бібліологічні вісті. — 1926. — № 1. — С. 64–65.